

Душица Липовац, библиотекар

dusica.lipovac@nub.rs

Милијана Бојић, библиотекар

boji.milijana03@gmail.com

ЈУ Народна и универзитетска библиотека Републике Српске

УДК: 027.6

DOI: 10.7251/BSCSR1908078L

ФОРМИРАЊЕ И РАЗВОЈ БИБЛИОТЕЧКИХ УСЛУГА ЗА ОСОБЕ СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Апстракт: Библиотеке су стјецистишта свих друштвених токова и значајне су за образовање сваког појединца, а самим тим и за особе са инвалидитетом. Посљедње двије деценије важно питање јесте укључивање особа са инвалидитетом у друштвену заједницу. Позивајући се на УН Конвенцију о правима особа са инвалидитетом, коју је Босна и Херцеговина ратификовала 2010. године, а на основу које су поједини народи створили различите законске оквире спрјечавајући дискриминацију, особе са инвалидитетом захтјевају пуно учешће у друштвеној заједници и једнаке могућности у образовању, запошљавању и активно учествовање у свим сферама друштвеног живота.

Овај рад се бави развојем и формирањем библиотечких услуга за особе са инвалидитеом, те о значају приступачности библиотекама свим корисницима.

Кључне ријечи: особе са инвалидитетом, библиотека, библиотечке услуге, библиотечка грађа, савремена технологија, образовање, култура...

Увод

Библиотеке су важне културне и образовне институције – културни центри - у којима се одржавају сви друштвени токови и значајна је за образовање сваког појединца. Као основни извор стицања знања, проналажења информација, дужне су да информације учине доступним свим корисницима. Захваљујући развоју технологија, библиотека је постала извор информација за кориснике са инвалидитетом.

„Основно начело јавне библиотеке јесте да њене услуге обавезно треба да буду доступне свима, а не усмерене на једну групу у заједници, уз искључивање осталих.”¹

Посљедње двије деценије важно питање јесте укључивање особа са инвалидитетом у друштвену заједницу. Позивајући се на *Конвенцију УН о правима особа са инвалидитетом*, коју је Босна и Херцеговина ратификовала 2010. године, а на основу које су поједини народи створили различите законске оквире спрјечавајући дискриминацију, особе са инвалидитетом захтјевају пуно учешће у друштвеној заједници и једнаке могућности у образовању, запошљавању и активно учествовање у свим сферама друштвеног живота.

Модел приступа инвалидности

Према процјени Свјетске здравствене организације² процјењује се да има око 600 милиона особа са инвалидитетом. Током историје, особе са инвалидитетом су често доживљавале маргинализацију, сегрегацију, стигму и социјалну искљученост. Осамдесетих година преовладавао је медицински модел инвалидитета стављајући појединца у медицинску категорију: у средишту пажње је било оштећење, а не особа. Институционална заштита особа са инвалидитетом је уско везана уз медицински модел. Одвајани од породица, изоловани из друштва и често подрвргнути дискриминацији и нељудском поступању, смјештане су у медицинске установе. Седамдесетих година 20. вијека, у различитим земљама,

¹ IFLA/UNESCO смернице за развој јавних библиотека. Београд : Народна библиотека Србије, 2005. Стр. 14.

² Свјетска здравствена организација (WHO), основана 1948.године, представља водећу агенцију по питању здравља унутар система Уједињених нација. WHO је одговорна за глобална здравствена питања, дефинисање програма здравственог истраживања, постављање норми и стандарда, артикулисање и презентовање законских могућности утемељених на доказима, пружање техничке подршке земљама, те и по питању праћења и евалуације здравствених трендова.

организације особа са инвалидитетом основале су покрет и филозофију „Самостални живот” развијајући социјални модел инвалидитета, који је усмјерен на достојанство људског бића. Социјални модел истиче да проблеми особа са инвалидитетом произилазе из ограничења која им намеће друштво, а не из њихове различитости. Нови приступ усмјерен је према оспособљавању, интеграцији и партиципацији, стицању самопоуздања, те самоодређењу и самозаступању. Наведено наглашава судјеловање у избору, доношењу одлука и преузимању одговорности свих чланова друштва, па тако и особа с инвалидитетом. Уклањањем препрека које ограничавају животне изборе особа са инвалидитетом, особе са инвалидитетом ће бити самосталне и једнаке у друштву, са могућношћу сопственог избора и контролом над својим сопственим животом.

Ратификовањем *Конвенције УН о правима особа са инвалидитетом*³, Босна и Херцеговина се обавезала да ће осигурати и промовисати пуно остварење свих људских права и темељних слобода свих особа са инвалидитетом без било какве дискриминације на основи инвалидитета.

Посљедњих година је примјетно да се особе са инвалидитетом активније учествују у свим сферама друштвеног живота, чиме се повећава њихова интеграција у друштво.

³ *Конвенција УН о правима особа са инвалидитетом* је међународни споразум између различитих држава о правима особа са инвалидитетом. Усвојена је на 61. заседању Генералне скупштине Уједињених нација, на сједници од 13. децембра 2006. године у Њујорку, у оригиналу на енглеском језику. Циљ УН Конвенције је промоција, заштита и осигуравање пуног и равноправног уживања свих људских права и темељних слобода свих особа са инвалидитетом и промовисање поштовања њиховог урођеног достојанства.

Особе са инвалидитетом

Појмови „инвалидност” и „инвалидитет” потичу од латинске ријечи *invalidus* у значењу *неспособан, немоћан, слаб* што је довело до употребе неадекватних термина беспомоћан, болестан, немоћан, ненормалан, непокретан, везан или прикован за инвалидска колица, кревет/постељу, хендикепиран/а, с хендикепом, с посебним потребама; ометена, осакаћена. Ови термини су одраз субјективне оцјене, друштвених или личних ставова и квалификовања.

У Преамбули *Конвенције о правима особа са инвалидитетом* садржана је дефиниција појма инвалидитета: „Инвалидитет (енг. disability) је развојни процес који настаје као резултат међудјеловања особа са оштећењима и препрека које произлазе из стајалишта њихове околине, те из препрека које постоје у околини, а које онемогућавају њихово пуно и ефикасно учествовање у друштву на изједначеној основи са другим људима.”

Конвенција о правима особа са инвалидитетом истиче да је термин „особа са инвалидитетом” правилан термин за оловљавање особа са инвалидитетом, као и термин „дијете са потешкоћама у развоју”. Инвалидитет обухвата само дио личности, а не личност као цјелину штитећи њено достојанство.

Препоручује се и кориштење сљедећих термина: особа која се креће уз помоћ инвалидских колица, особа с тешкоћама у кретању умјесто инвалиди приковани уз колица, особа оштећена вида, особа оштећена слуха, особа са мишићном дистрофијом, особа са мултиплом склерозом, особе са интелектуалним тешкоћама (умјесто особе са менталном ретардацијом или ментално ретардиране особе будући да је термин ретардиран у колоквијалном говору добио изразито погрдно значење), особе с психо-социјалним инвалидитетом умјесто психијатријски пацијенти, психички/душевни болесници, ментални болесници.

Библиотечке услуге за особе са инвалидитетом

Библиотека је темељ сваког образовног система у држави, те је неопходно да њене услуге буду доступне свима, а самим тим и особама са инвалидитетом. Равноправан приступ јавним библиотека и њеним одјељењима подразумева архитектонску/физичку приступачност, одговарајуће сервисе и услуге за све кориснике и библиотечку грађу у алтернативним форматима. Приступачност је један од основних предуслова за самосталан живот и пуно и равноправно учешће особа с инвалидитетом у друштву. Како би особа са инвалидитетом могла несметано да користи библиотечко-информационе услуге, те да приступи згради у којој је библиотека смјештена неопходно је да буду уклоњене архитектонске баријере чиме се омогућава физички приступ у библиотеку и њена одјељења. Приступ информацијама и комуникацијама сматра се предусловом за слободу мишљења и изражавања за особе с инвалидитетом. Основно људско право јесте приступ институцијама, информацијама и комуникацијама (комуникацијска технологија и системи) и сл. Услуге за особе са инвалидитетом могу да се побољшају уколико се користе нове технологије као што су уређаји за синтезу говора за особе са оштећењем вида, а јавно доступни онлајн каталог (ОРАС) може да се прилагоди како би задовољио потребе особе са инвалидитетом. Библиотеке као центри културе и образовања корисницима са инвалидитетом помажу у развијању потребних знања и да пронађу информације у прихватљивим облицима и технологијама. Данас се посебна пажња посвећује дигитализовању библиотечке грађе, електронским ресурсима, аутоматизованим сервисима и услугама. Самим развојем технологије и нових облика библиотечке грађе, омогућава се већа прилагођеност библиотечких услуга и сервиса особама са инвалидитетом.

Библиотечка грађа за особе са инвалидитетом

У библиотекама су се одувијек складиштиле књиге и часописи, али данас са развојем технологије информације су дате у великом броју формата. У зависности од врсте инвалидитета, особе са инвалидитетом нису у могућности да користе у потпуности стандардни материјал и услуге које нуде јавне библиотеке. Доступност и понуда посебне врсте грађе у алтернативним форматима те у посебним стандардима за пружање библиотечких услуга, кориснику са инвалидитетом се омогућава приступ информацијама, стицању знања, вјештина и доприноси развоју креативности. Као подстицај за кориштење информацијских и комуникацијских технологија организују се курсеви и промоције о значају доступности билиотечке грађе у алтернативним форматима.

Библиотечка грађа коју најчешће користе особе са инвалидитетом укључује:

- Звучне књиге и периодика
- Књиге на Брајевом писму
- Књиге у увећаној штампи
- Видео/ДВД књиге с титловима и/или знаковним језиком
- Електронске књиге
- Књиге лагане за читање
- Тактилне сликовнице

Електронска књига је публикација у дигиталној, електронској форми која се састоји од текста и слика. Израда електронских књига се најчешће ради уз помоћ специјализованих програма који омогућају да се садржај књиге учини примјереним за коришћење. Програм за израду електронске књиге најчешће прати и тзв. читач електронских књига, помоћу кога се те књиге могу отворати и читати. Електронске текстове слијепе особе могу да прочитају на више начина у зависности од сачуваних способности читаоца и опреме.

Публикације писане Брајевим писмом најчешће користе слијепе и слабовиде особе. Брајево писмо је облик тактилне комуникације, настало 1825. године, које је произашло је из тзв. **ноћног писма** тајне службе које су га користиле у ноћним ратним дејствима. Развио га је Луј Брај (Louis Braille) настојећи да се она примјењује у пракси. Године 1955. UNESCO је прогласио Брајево писмо за универзално писмо за слијепе и слабовиде особе у свијету. Декларацијама Уједињених нација, Европске уније и Сједињених Америчких Држава загарантовано је да слијепе особе који читају Брајево писмо имају право бити информисани од стране службених власти и компанија на Брајевом писму.

Звучне књиге – „књиге које говоре“ олакшавају приступ информацијама и стицању знања слијепим особама и особама са свим врстама тешкоћа у читању. Звучна књига представља снимљену штампану књигу коју професионални спикери, глумци или волонтери читају док их снимају у специјализованом студију намјењеном за ове потребе (примјер Специјализована библиотека за слијепе и слабовида лица у Бањалуци, Република Српска). Све информације, па и фусноте и садржај, које публикација посједује се читају и снимају, а слике, илустрације и графикони се описују. Звучне књиге данас се снимају на компакт дисковима, док су се прије снимале на грамофонским плочама, на магнетофонским тракама и аудио касетама.

Дигитална звучна књига је мултимедијално издање штампане књиге ("књиге штампане на црном тиску"), која омогућава слушаоцу да прескаче нежељене дијелове текста, поглавља и оно што не жели да чита. Затим, постоји могућност претраживања по кључним ријечима, као и остављање биљешки у тексту. Дигитална звучна књига садржи аудио запис, електронски текст књиге, слике, а све то репродукујући синхронизовано са аудио записом. Производе се на DVD или CD-ROOM, али постоји могућности да ће у

будућности бити замијењен флеш меморијом која има већи капацитет.

Дигитално доступни информациони систем (DAISY - Digital Accessible Information System) је најновији формат за снимање звучних књига, а веома је корисан особама са тешкоћама у читању и разумијевању. Он користи програм за читање са екрана како би се ријечи читале са рачунарског екрана и дијелење текста на комаде. **DAISY** се на тај начин представља као скуп дигиталних датотека.

Књиге на Брајевом писму данас се израђују машином која аутоматски пребацује текстове (слова) на Брајево писмо. У тексту се описују илустрације и графикони јер они не могу бити конвертовани у Брајево писмо. Тактилне слике у књигама служе као начин да дочарају умјетничко дјело слијепим и слабовидим особама (илустровање идеја, објеката и појава). **Тактилне сликовнице за дјецу** су најчешће преводи штампаних оригинала, а састоје се од паралелног текста у увећаној штампи и на Брајевом писму.

Књиге у увећаној штампи намијењене су слабовидим особама и особама чије се очи замарају приликом читања стандардног фонта. Увећана слова се користе уз аудио формате као помоћно средство. Ове књиге карактерише: израђују се према посебним стандардима, увећана слова (од 16 до 20 графичких тачака), облик и дебљина слова, однос дебелих и танких линија, размак између редова, контраст између слова и позадине (мат површина и црна слова на бијелој или жутој позадини). Метод увећања омогућава слабовидом кориснику да читају материјале који би им иначе били недоступни.

Особе са оштећењем слуха и говора могу да користе стандардни штампани и писани материјал којим располаже свака јавна библиотека. Програми које организују библиотеке, презентације и слично, треба да буду доступне и особама са оштећењем слуха, а самим тим да и особље буде обучено за комуникацију и да користе знаковни језик. Знаковни језик је

језик којим особе са оштећењем слуха и говора могу у потпуности да владају и користе га од рођења. Заснива се на могућности да се помоћу геста опише одређени појам.

Књиге на знаковном језику су видео анимације које се јављају у дигиталној форми (CD-ROOM или DVD-у), а помоћу којих се преноси визуелно читљива порука. Развојем технологије, развили су се **знаковни аватари** – 3D анимације, роботи – помоћу којих се текст конвертује из једног формата у други без људске интервенције. Систем знаковних аватара се заснива на компјутерском програму који омогућава аутоматско превођење на знаковни језик текста или говора, на ефикасном складиштењу, те омогућава већу флексибилност у кориштењу и бржи пренос. Увођењем система знаковних аватара олакшава се и убрзава процес производње јер није потребно ангажовати видео студио.

Како би библиотеке биле доступне особама са оштећењем слуха значајно је посједовање **TTY/TDD (Teletypewriter / Telecommunication device – Даљинска писаћа машина / телекомуникациони уређај)** – специјални телефон за глуве особе, који омогућава комуникацију текстуалним порукама која се шаље преко тастатуре а прима се на екрану преко текста. Овај уређај омогућава комуникацију корисника са спољашњим свијетом и са библиотекарском. Заснован је на технологији телепринтера а саставни дијелови су дисплеј и тастатура. У новије вријеме дорађен је уградњом уређаја који омогућава куцање и пријем порука на Брајевом писму које се у преносу конвертују у класичне TTY поруке.

Закључак

Библиотечке услуге треба буду доступне свима, без обзира на старост, пол, вјеру, националност, језик, тјелесне предиспозиције или друштвени положај. Данас упоредо са развојем технологија омогућава се олакшан приступ књигама часописима и другој грађи у библиотеци складиштењем у различитим форматима. Битна спона између библиотека и

корисника са инвалидитетом јесу удружења или невладине организације које се баве питањима људских права и окупљају особе са инвалидитетом. Кроз низ радионица, обука, информативних материјала, свакодневне комуникације библиотекари се могу упознати са свим врстама инвалидитета, са правилном вербалном и невербалном комуникацијом, са знаковним језиком и сл. како би одређеном кориснику могли да пруже услугу. Важно је промовисати и упознати се са специјализованим програмима за кориснике са инвалидитетом које се развијају упоредо са развојем технологије. На тај начин се кориснику са инвалидитетом омогућава кориштење библиотечко-информационих услуга, а самим тим и њихову већу интеграцију у друштво.

Литература

1. Irvall, Birgitta, Nielsen, Gyda Skat. Access to libraries for with disabilities – CHECKLIST. IFLA Headquarters, 2005.
2. IFLA/UNESCO смернице за развој јавних библиотека. Београд : Народна библиотека Србије, 2005.
3. Конвенција УН о правима особа са инвалидитетом http://www.mhrr.gov.ba/PDF/Konvencija_srp.pdf
4. Милуновић, Драгана. Библиотеке за хендикепиране. Београд : Задужбина Андрејевић, 2006.
5. Милуновић, Драгана. Ка кориснику са инвалидитетом : 100 питања и 100 одговора у вези са формирањем и развојем библиотечких услуга за особе са инвалидитетом. Београд : Народна библиотека Србије, 2012.
6. Унапређивање библиотечких услуга за особе са инвалидитетом. Београд : Народна библиотека Србије, 2009.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF LIBRARY SERVICES FOR PERSONS WITH DISABILITIES

Abstract: Libraries are the intersection of all social streams and are important for the education of each individual, and therefore for people with disabilities. For the last two decades, an important issue is the inclusion of people with disabilities in the community. Referring to the UN Convention on the rights of

persons with disabilities, ratified by Bosnia and Herzegovina in 2010, on the basis of which some nations have created different legal frameworks to prevent discrimination, people with disabilities require full participation in the community and equal opportunities in education, employment and active participation in all spheres of social life.

This work deals with the creation and development of library services for people with disabilities, and the importance of accessibility to libraries for all users.

Key words: people with disabilities, library, library services, library materials, modern technology, education, culture.
